

Přednáška:

Rakousko-turecké a rusko-turecké války v 17. a 18. století

Křesťanské obyvatelstvo Balkánu se s osmanskou nadvládou nikdy zcela nesmířilo. Přes hrozbu drastických represí ze strany Turků se mezi ním vždy objevovaly určité projevy rezistence. Na konci 15. a v průběhu 16. století se však jednalo spíše jen o živelný, slabě organizovaný odpor. Jeho nejrozšířenější formou bylo zpočátku **hajductví** (z maďar. hajdúk = rebel, povstalec). Hajduky byli nazýváni křesťanští vzbouřenci, kteří před tureckým útlakem utekli do lesů a hor, kde se skrývali a jednotlivě či ve skupinách (pod vedením povstaleckých *vojvodů*) přepadali a olupovali turecké obchodní karavany i menší vojenské jednotky. Šlo tedy o jakési lidové zbojníky nebo často jen loupežníky. Usedlé křesťanské obyvatelstvo je však většinou podporovalo a spatřovalo v nich lidové mstitelé a hrdiny. Odvážné činy hajduků se také stávaly častým námětem lidových písní a pověstí.

Vedle hajduků ohrožovali tureckou moc i tzv. **uskoci**. Šlo o příslušníky pravoslavné i katolické obce, kteří sběhli, „uskočili“ z území obsazených Turky na stále ještě svobodná teritoria okolních států, především do habsburské monarchie (do Chorvatska, Uher) nebo pod ochranu Benátské republiky (zejména do pobřežních regionů Dalmácie, kterou Benátky z části stále ovládaly). Zde se sdružovali do ozbrojených skupin, nechávali se za peníze najímat do vojenských služeb Habsburků či Benátčanů a poté zpětně prováděli záškodnické a loupežné vpády na osmanská území.

Ještě prakticky celé 16. a také 17. století ve střední a východní Evropě pokračovaly tvrdé a krvavé války mezi osmanskou říší a sousedními křesťanskými státy – habsburskou monarchií, Benátkami, Polskem a později též Ruskem. Křesťanské obyvatelstvo na Balkáně se pokoušelo využívat těchto válek k pokusům o organizování protitureckých povstání či vzpour.

Jedno z prvních větších povstání propuklo v letech 1594–1595 mezi pravoslavným obyvatelstvem v oblasti Banátu. Povstalci v čele s Petrem Majzošem, pravděpodobně Rumunem, se tehdy zmocnili místních obcí Vršace, Bečkereku a ohrožovali i samotné centrum Temešvárského pašalíku – město Temešvár. Předpokládané podpory ze strany sedmihradského knížete či Habsburků se však nedočkali a brzy podlehli přesile spojených vojsk budínského a temešvárského paši. Obdobně dopadlo také povstání pravoslavného živlu v oblasti Kosova a Hercegoviny v roce 1595. V dubnu tohoto roku nechat Kodža Sinan-paša, velící turecké armádě v Uhrách, spálit v Bělehradě ostatky sv. Sávy, srbského světce z přelomu 12. a 13. století, které sem předtím nechal dopravit z kláštera Mileševo z jihozápadní části Srbska. Tímto způsobem chtěl zastrašit srbské pravoslavné obyvatelstvo a odradit ho od dalších pokusů o rebelii. Zneuctění památky světce, jehož kult byl mezi srbskými pravoslavnými věřícími stále silný, však jen posílil jejich averzi vůči Osmanům.

Poslední dlouholetou poziční válku, kterou vedli Habsburkové s Turky na přelomu 16. a 17. století, uzavřel mír podepsaný v roce 1606 na říčním ostrově v místě zvaném Žitvatorok (jih dnešního Slovenska). Mír potvrdil dosaženou vojenskou rovnováhu mezi oběma říšemi a znamenal zároveň kulminační bod osmanské moci v Uhrách. (Turci tehdy připojili ke své říši část tzv. Horních Uher, konkrétně jih a jihovýchod dnešního Slovenska.) V následujícím období však vliv sultánovy moci ve střední a východní Evropě – přes několik dílčích pokusů o další územní expanzi (posledním dobytým územím na severu byla pro osmanskou říši oblast

Podolí, kterou se podařilo Turkům získat na úkor polsko-litevského státu v roce 1672) – již postupně slábl.

Skutečně rozsáhlých, masových rozměrů však nabyla křesťanská protiturecká povstání teprve za tzv. **Velké** (nebo někdy také **vídeňské**) **války** vedené mezi habsburskou monarchií a osmanskou říší v letech **1683–1699**. Tato válka začala v létě roku 1683, kdy se tehdejší osmanský **velkovezír Kara Mustafa** pokoušel s početnou tureckou armádou dobýt **Vídeň**. Ale i tento, v pořadí již druhý turecký pokus o dobytí habsburské metropole (poprvé se o to pokusil sultán Sulejman v roce 1529) skončil neúspěšně. Kara Mustafa toužil po vnitřním bohatství Vídně. Proto jí několik měsíců obléhal s cílem, že ji vyhladoví a obránci mu město nakonec sami dobrovolně vydají. S tímto svým kalkulem se však přepočítal. Časové prodlevy mezitím využili Habsburkové k sestavení tzv. Svaté ligy (habsburské země, německá říšská knížata, Benátky, Polsko a od roku 1686 též Rusko) a **12. září 1683** se spojeneckým vojskům Ligy, kterým veleli habsburští vojevůdci **Karel Lotrinský** a **Ludvík Bádenský** za významné spoluúčasti polského krále **Jana Sobieského**, podařilo Turky od Vídně odehnat. V roce 1686 pak habsburská vojska osvobodila od Turků Budín. Následně se k rakouské císařské armádě začalo houfně přidávat katolické i pravoslavné obyvatelstvo ze všech dosud Turky obsazených krajů severně od Dunaje a Sávy. V létě roku 1688 došly císařské jednotky až do Bělehradu, který býval do roku 1526 (do bitvy u Moháče a vzniku habsburské monarchie) pohraničním městem Uherského království. Když pak odtud v roce 1689 vytáhl hlavní velitel císařské armády Ludvík Bádenský na jih do oblasti někdejšího Srbska, vydal prohlášení, v němž vyzýval místní křesťany k všeobecnému povstání. Jeho svolání mělo značný ohlas. S podporou pravoslavného obyvatelstva se brzy podařilo císařským vojákům dorazit do Niše a posléze se probít až do oblasti dnešního Kosova (Starého Srbska).

Při získávání Srbů pro protiosmanský odboj se v té době silně angažoval **Jiří (Djordje) Branković**, potomek poslední dynastie státně samostatných srbských despotů z první poloviny 15. století. Císař Leopold I. viděl zprvu v Brankovićovi vlivného pomocníka. Proto mu také udělil titul barona Uherského království a přislíbil mu navrácení někdejší statků Brankovićů. Když se však na konci 80. let donesly do Vídně zvěsti o údajné Brankovićově snaze o využití povstání pravoslavného živlu ke znovuoživení srbského státu, dal císař uherského velmože v říjnu 1689 zatknout a internovat do pevnosti v Chebu. Zde byl Jiří Branković nuceně držen až do své smrti v roce 1711.

Kontakty s postupujícím habsburským vojskem navázal také tehdejší patriarcha srbské pravoslavné církve v osmanské říši **Arsenije III. Čarnojević**. Jeho přičiněním povstalo proti Turkům mnoho pravoslavných obyvatel srbského Pomoraví, Starého Srbska a také některých regionů Makedonie. Na podzim 1689, když dobývaly pluky císařského generála Piccolominiho město Skopje, stálo v jejich řadách již více místních pravoslavných ozbrojenců než samotných císařských vojáků.

Turkům se však po čase podařilo stabilizovat své vojsko a v lednu roku **1690** porazili u Kačaniku císařské jednotky i povstalec křesťany. Arsenije III. a jeho souvěrci se rázem dostali do velmi obtížné situace. Ze strachu před pomstou Osmanů se pečský patriarcha rozhodl pro odchod na sever s ustupující habsburskou armádou. Spolu s ním odcházeli také povstalci, duchovní i prostí sedláci z oblasti Kosova a Makedonie. Dobové prameny uvádějí, že při tomto exodu, který bývá označován jako „**velké stěhování Srbů**“, opustilo své domovy na 40 tisíc rodin, tedy poměrně velká masa lidí.

V červnu 1690 se uskutečnil v Bělehradě, který v té době stále ještě držela habsburská armáda, velký sněm srbských církevních i světských představitelů. Sněm se obrátil na Habsburky s žádostí o poskytnutí ochrany. Zároveň požadoval garantování práva vyznávat nadále pravoslavnou víru a vyčlenit pro Srby zvláštní území, které by si mohli sami spravovat, tzv. *Vojvodinu*. (Původní představa byla, že by Srbové mohli do svých rukou získat některé kraje ležící na jih od toku Dunaje.) Zároveň srbské předání po císaři požadovali právo svobodné volby svých nejvyšších představitelů – hlavy srbské církve (patriarchy) a světského, vojenského vůdce (*vojvody*).

Turci však mezitím pokračovali ve svém vojenském postupu a habsburská armáda byla nucena spolu se srbskými uprchlíky ustoupit ještě dále na sever za Dunaj a Sávu. V říjnu 1690 padl Bělehrad opět do tureckých rukou.

V prosinci 1690 vydal císař Leopold I. zvláštní protekční patent (*privilegium*), v němž dovolil pravoslavnému srbskému živlu usazení na půdě habsburské monarchie. Patent „Srbům“ (myšleno náboženské skupině) zároveň zaručoval vyznání jejich víry a některé prvky vnitřní samosprávy, především volbu církevního představitele (*metropolity*) a světského předáka s vojenskými pravomocemi. Tím se krátce nato stal Jovan Monasterlija, jemuž císař přiznal hodnost „*viceductor Rasciae militiae*“. Zvláštní území na teritoriu své říše však Leopold Srbům nebyl ochoten poskytnout. Tím znovu potvrdil, že Habsburkům nikdy nešlo o osvobození či snad dokonce znovuobnovení samostatného srbského státu. Zájmem vídeňských panovníků bylo spíše odtrhnout část srbských území od Turecka a připojit je k habsburské říši.

Poslední roky tzv. Velké (vídeňské) války byly již obě bojující strany – armády Habsburků i Osmanů – velmi oslabené. V roce 1697 se sice ještě podařilo císařským vojákům pod vedením **Evžena Savojského** zvítězit nad Turky u Dunaje u Zenty a poté dokonce načas proniknout do centra Bosenského pašalíku a vypálit zde Sarajevo, brzy se však dostavilo plné vojenské vyčerpání. Obě válčící strany proto usilovaly o rychlé uzavření míru.

Válku ukončila mírová smlouva podepsaná ve Sremských Karlovcích v lednu **1699** (**tzv. karlovičský mír**). Na jejím základě připadly habsburské monarchii osvobozené části Uher a Sedmihradsko, z jihoslovanských území pak Chorvatsko, Slavonie a severozápadní část Sremu (= oblast v blízkosti soutoku Dunaje a Sávy). Benátky získaly po karlovičském míru značnou část pobřeží Dalmácie a načas také poloostrov Moreu (řecký Peloponés). Polsko získalo nazpět v roce 1672 ztracené Podolí. (Srov. růžovou barvou obtažená území na mapě rakousko-tureckých válek.) Jihovýchodní polovina Sremu, oblast Banátu (= jih Uher východně od řeky Tiszy) a také veškerá srbská území ležící jižně od Dunaje zůstala nadále v držení Turků.

Karlovičský mír přinesl osmanské říši nejenom velké teritoriální ztráty, ale také značné mocenské oslabení. Vítězství Svaté ligy otvíralo v následujícím období tzv. východní otázku, tj. dlouhodobý mezinárodněpolitický zápas evropských mocností o „dědictví po osmanské říši“. Tento proces byl zahájen rokem 1683 (odehnaním osmanských Turků od Vídně) a fakticky byl ukončen až krátce po skončení první světové války (definitivním zánikem říše Osmanů).

Necelých dvacet let po uzavření karlovičského míru vypukl další konflikt mezi Tureckem a evropskými mocnostmi. V roce **1716** vyhlásily osmanské říši válku nejdříve Benátky a krátce nato i habsburská monarchie. Na rakouské straně opět bojovaly, i když v menší míře než za války vídeňské, oddíly srbských dobrovolníků. Císařské armádě vedené Evženem Savojským

se v roce 1716 podařilo dobýt města Petrovaradin a Temešvár a rok nato znovu obsadit Bělehrad. Válku ukončil v roce **1718** mír podepsaný v severosrbském městě Požarevac (**tzv. požarevacký mír**). Porta musela postoupit habsburské monarchii temešvárský Banát, jihovýchod Sremu, západní část rumunského Valašska (tzv. Malé Valašsko), úzký pás bosenského území jižně od řeky Sávy a také severní část srbského teritoria – konkrétně město Bělehrad a přilehlou kopcovitou oblast Šumadije. (Srov. tmavě šedou barvou obtažená území na mapě.) Benátky přišly požarevackým mírem o Moreu, posílily však své pozice v Dalmácii (hranice se zde posunula dále do vnitrozemí až na hřeben Dinárských hor) a také na Jónských ostrovech.

Na nově obsazeném srbském území ležícím jižně od Dunaje ustavila Vídeň po roce 1718 zvláštní vojensko-civilní správu. Území bylo rozděleno na několik krajů (distriktů), nad nimiž měla vrchní dohled vídeňská dvorská komorní rada. Uvnitř distriktů fungovaly menší správní celky (*kneziny*), které spravovali lokální srbští hodnostáři – tzv. *oborknezové* (z německého ober = vrchní), což byli správci větších obcí nebo skupiny několika obcí. Těm bylo svěřeno vybírání daní mezi místním obyvatelstvem, udržování pořádku a některé soudní pravomoci. Politicky a vojensky byla pak veškerá místní správa podřízena rakouskému vojenskému guvernérovi, který sídlil v Bělehradě.

Habsburkové drželi oblasti na jih od Dunaje zhruba dvacet let. Rakouská správa však místní pravoslavné obyvatelstvo nijak zvlášť neuspokojila. Nová moc se vyznačovala velkými daňovými požadavky a snahou o oslabení pozic místní pravoslavné církve. Rakouští úředníci se netajili přáním, že by místní obyvatele nejraději pokatoličili. Srbové proto vnímali rakouskou správu na svém teritoriu jako nový útlak.

V roce **1737** se habsburská monarchie znovu ocitla ve válce s Tureckem. Císařské armádě se načas opětovně podařilo proniknout do centrálních a jižních částí Balkánu. Vídeň i tentokrát počítala s pomocí tamních křesťanů. Za tím účelem mezi nimi také agitovala a navázala kontakty s tehdejší pečským patriarchou **Arsenijem IV. Jovanovićem**. (I tento patriarcha později odešel do habsburské monarchie.) Po počátečních úspěších však rakouské vojsko narazilo na tuhý odpor osmanské armády. Těžkou porážku utrpěly císařské jednotky v roce 1737 u bosenské Banja Luky. (K tehdejší vojenským úspěchům Turků dopomohla mj. jejich kvalitnější výzbroj a zdokonalená taktika boje, kterou osmanskou armádu naučili francouzští vojenští poradci. Francie byla tehdy vojenským protivníkem habsburské říše.) V roce **1739** uzavřely bojující strany mír v Bělehradě (**tzv. bělehradský mír**), na jehož základě ztratila habsburská monarchie prakticky všechna území, která vybojovala před dvaceti lety, s výjimkou temešvárského Banátu. (Srov. mapu. Habsburkům zůstalo jen tmavě šedé území Banátu. Šedě obtažená území jižně od Dunaje a Sávy ztratili. Turkům musela Vídeň znovu postoupit dokonce i Bělehrad.) Také tentokrát odešlo množství srbského pravoslavného obyvatelstva s ustupující císařskou armádou na sever do jižních Uher. Po bělehradském míru probíhala hranice mezi habsburskou a osmanskou říší po mnoho desetiletí podél řeky Sávy a dolního toku Dunaje.

V následujícím půlstoletí panoval na jihu Balkánu relativní klid. Osmanská říše se však přesto již necítila nikdy tak sebejistá jako v předchozích dobách. Projevem značné nervozity vládnoucího režimu byla jeho stále menší ochota respektovat autonomní náboženské instituce křesťanského obyvatelstva. V roce 1766 – jak již víme – Porta zrušila samostatnost srbské církve se sídlem v Peči. (Podnět k tomu dal konkurenční řecký pravoslavný klérus, který

na organizační samostatnost srbské církve po léta žáril.) Srbské církevní provincie byly poté administrativně připojeny k cařihradskému patriarchátu.

Pro srbské oblasti ležící jižně od Dunaje to znamenalo citelnou kulturní a v jistém smyslu i politickou ránu. Radikálně zesláblo postavení zdejšího pravoslavného duchovenstva, kterému doposud patřilo vůdčí místo uvnitř srbské komunity. Od přelomu 17. a 18. století se těžiště srbského kulturního a církevní života přesunulo (v důsledku četných migrací srbského obyvatelstva) z tzv. Starého Srbska (Kosova) výrazněji na sever, konkrétně do jižních Uher, kde se počátkem 18. století vytvořilo nové srbské církevní centrum (sídlo *srbského metropolity*) ve Sremských Karlovcích.

Poslední větší válka mezi habsburskou monarchií a osmanskou říší proběhla v letech **1788–1791**. V prvním období války byly úspěšnější císařské jednotky, kterým velel generál Laudon. Ten operoval v severní Bosně. Dalším císařským plukům se opětovně podařilo ovládnout Bělehrad a dokonce postoupit až k Niši v jižním Pomoraví. V roce 1790 však habsburská armáda svůj postup do nitra Balkánu zastavila. (Byla to reakce na úmrtí císaře Josef II. a zejména na vypuknutí revoluce ve Francii v roce 1789, která ohrožovala stabilitu v celé západní a střední Evropě.) Poslední rakousko-turecká válka skončila v roce **1791** podpisem mírové dohody v bulharském městečku Svištovo (**tzv. svištovský mír**). Hranice mezi oběma říšemi zůstaly na předválečné linii, tj. na řece Dunaji a Sávě. Předchozí vojenské úspěchy císařských vojáků byly zcela ignorovány. Habsburské monarchii šlo v první řadě o uchování jejích velmocenských pozic v „německé“ části střední Evropy. Zájem o Balkán byl pro ni – popravdě – až druhořadý.

Rusko-turecké války

Pro pravoslavné obyvatelstvo Balkánu byl neúspěch rakouských vojsk velkým zklamáním. Jestliže místní lidé do té doby věřili v osvobozovací úlohu habsburské monarchie a byli ochotni jí při tom i podporovat, ke konci 18. století již sympatie k Habsburkům ztratili. Zhruba od přelomu 18. a 19. století se důvěra balkánských křesťanů stále více obracela k Rusku. Pozice Ruska – kulturně i nábožensky spřízněného s pravoslavným živlem na Balkáně – výrazně narostla za panování ruského **cara Petra Velikého**. Ten stanovil za jeden ze svých strategických vojenských cílů proniknutí Ruska k teplým, nezamrzajícím mořím na jihu, konkrétně k Černému moři, a pokud by to bylo možné, tak potenciálně i ke břehům Středozemního moře. Překážkou na této cestě však byla pro Rusy osmanská říše. Proto se také Rusko již v průběhu tzv. Velké (vídeňské) války zapojilo do protiosmanské aliance. Ruské územní zisky byly však po skončení této války velmi hubené. Rusové ovládli pouze pevnost Azov ležící v ústí řeky Donu. (Srov. malé hnědé území na mapě.)

Úloha Ruska v rámci tzv. východní otázky radikálně vzrostla po vyhrané rusko-turecké válce z let **1768–1774**. Tuto válku vedla **carevna Kateřina II.** a uzavřel ji **mír podepsaný v Küçük-Kajnardži v roce 1774**. Rusku se tehdy podařilo získat část pobřeží Černého moře, konkrétně u Chersonu při ústí řek Dněpru a Bugu do tohoto moře. Definitivně se pak Rusové stali vládci většiny severního pobřeží Černého moře v roce **1783**, kdy anektovali státeček krymských Tatarů, kteří byli v předchozích staletích vazaly osmanských Turků. Součástí Ruska se v tomto roce stalo nejenom celé okolí Azovského moře, ale také důležitý Krymský poloostrov. (Srov. růžovou barvu na mapě v oblasti severního pobřeží Černého moře.)

Na Krymu záhy vystavěli velký přístav a pevnost Sevastopol, kam umístili svou černomořskou flotilu. V další rusko-turecké válce z let 1787–1792, kterou zakončil **mír podepsaný v Jasích** (město v Moldávii) v roce 1792, Rusové své pozice na černomořském pobřeží ještě vylepšili, konkrétně ovládnutím území mezi řekami Bugem a Dněstrem. (Srov. hráškově zelenou barvu na mapě na severním pobřeží Černého moře.) V této oblasti pak vystavěli další důležitý přístav Oděsu.

Jako kdysi Habsburkové zdůvodňovali svá vojenská tažení proti Turkům snahou o osvobození křesťanských souvěrců v oblasti Podunají, tak také ruští carové zakrývali své mocenské snahy o ovládnutí Černého moře a černomořských úžin (tj. Bosporu a Dardanel) ideou ochrany práv pravoslavných věřících na Balkáně. V důsledku stále rostoucího politického útlaku osmanského režimu a tíživých sociálních podmínek, jež doléhaly na křesťanský živel v turecké říši, měla ruská propaganda na přelomu 18. a 19. století mezi balkánskými obyvateli stále větší ohlas.

OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ.

MAPA

K RAKOUSKO-TURECKÝM
a RUSKO-TURECKÝM VÁLKÁM